

BİBLİYOGRAFYA

Roma ihtilâli ve İmperator Augustus^{*)}

Yazan:

Prof. Dr. A. Rüstow

I.

Derin bilginlikle spirittüel canlılığı az rastlanılır ölçüde telif eden bu kitapta, Mîlâttan önce 60 yılında *Pompeius*, *Crassus* ve *Caesar* arasında aktedilen bininci Triumvirat'tan *Augustus*'un ölümüne kadar (M. s. 14) geçen devreye ait Roma dahili siyasetinin tarihi tetkik edilmektedir. Roma ihtilâli tâbiriyle, kanlı ihtilâçlar içinde cereyan eden, eski şehir cumhuriyetinden dünya imparatorluğuna intikal kastedilmektedir. Dar mânada ihtilâli olarak isimlendirilmesinde âmil olan seciyeyi, bu intikal devri, *Gracchus* isyanlarının patlak vermesiyle (M. ö. 133) iktisap etmiştir. Fakat burada bu ihtilâlin yalnız ikinci yarısı, *Principat*'ın tesisiyle tasfiyesi tetkik edilmektedir.

II.

Tetkikat prozopografik temel üzerinde yapılmaktadır. *Prozopografi*, bîdayette tarihin — önce kadim tarihin —, ekseriya alfabetik tertip dahilinde kullanılan bir yardımcı ilminden ibaretti. Onun mahsulleri, ezcümle *Johannes Kirchner*'in (1859-1940) klâsik "*Prosopographia Attica*" sı (2 cilt, Berlin 1901-1903) veyahut Berlin İlimler Akademisi tarafından neşredilen "*Prosopographia Imperii*

*) Trinity College Oxford'da Fellow ve İstanbul Üniversitesinde Profesör olan *Ronald Syme*'in "*The Roman Revolution*" adlı eserine (Oxford 1939, The Clarendon Press, eb'at 8°; XII + 568 sahife, 7 fısımlık cetveli) dair mütalâalar.

Romani saec. I-III.", şahıs ansiklopedileridir ve bunlarda, alfabetik sıra dahilinde, muayyen bir çağda yaşadığı bilinen şahıslar ve onlara alt muntakıl malûmat toplu olarak gösterilmektedir. Bunlar âdeta mazinin bir "Who's Who" sunu teşkil ediyorlar. Bu eserler müverrih için diğerleri meyanında elzem bir yardımcı vasıtaadır.

Siyasî bakımdan ehemmiyetli olan şahıslar çevresi ne kadar küçük ve kapalı olursa, prozopografinin de o ölçüde fazla kıymet kazanacağı aşikârdır. Bir taraftan, yalnız şahsen hükümdarın ve 'saray'ın rol oynadığı mutlak monarşilerde böyle olduğu gibi, diğer taraftan bilhassa oligarşilerde vaziyet budur. Doçentlik tezinde İskender'in imperatorluğunu prozopografik temel üzerinde ("Das Alexanderreich auf prosopographischer Grundlage", 2 cilt, Münih 1926) tetkik eden *Helmut Berve* eserinin ikinci cildinde, *İskender*'le şahsen temasta buldukları bilinen bütün şahısları alfabetik sıra dahilinde gösteriyor ve bu temele dayanarak birinci ciltte *İskender*'in yaşayış ve idare tarzını sistematik olarak irae ediyor; *Berve* bunun için sosyolojik bakımdan akla uygun gelen şu mucip sebebi ileri sürüyor: *İskender*, "insanların ve hâdiselerin şaşırtıcı zenginliği içinde yegâne sabit noktayı teşkil ediyor. . . ve hayat veren, aydınlatan şualar her tarafa doğru . . . ondan neş'et ediyorlar" (cilt 1, s. XI).

Fakat sahîh malûmata dayanan tarihin belki de hiç bir çağı için — ve bu tarih çerçevesinde, Venedik istisna olunursa, hiç bir oligarşi hususunda —, ananevî sosyal strüktürün devam ettiği müddetçe Roma Cumhuriyeti ve ilk imperatorluk Çağı bakımından olduğu kadar prozopografi mahsus bir ehemmiyet arzetmez. Zira burada tarih sahnesinin aktörlerini, ailelerden ve şahıslardan mürekkep, kat'i surette sınırlanmış, çok küçük bir ürsî zümre teşkil ediyordu; buraya yeni kimselerin (homines novi) girmesi son derecede güçleştiriliyor, ender müstesnalar ise sadece kaideyi teyit ediyordu. Bu kadar dar ve kapalı bir çevrede ise, her bir alâkadarm şahsî münasebetleri ve hısımlık bağları tablatıyla fevkalâde önem kazanıyordu¹⁾; bu itibarla bizzat ilgililer ve onların çağdaşları için, şahıs münasebetlerinden vücade gelen bu sık örgülü ağ, bilûmum hâdisatın şuurunda daima canlı bulunan alt yapısını teşkil ediyordu. Kimin ki-

¹⁾ Mahsus derecede alâkabahş prozopografik bir tafsilât: *Caesar*'ın kaatili *Brutus*, *Caesar*'la münasebeti olduğu vesikaya müsteniden bilinen *Servilia*'nın oğlu idi; bununla beraber, daha sonra fesat düşünceli kimselerin ortaya attıkları, *Caesar Brutus*'un öz babasıdır yolundaki iddia doğru değildir. *Brutus Caesar*'ı katlederken, bu cihetin kendisinin şuurunda veya tahteshuurunda rol oynadığını hatırlamak için psikoanaliz mütehassısı olmağa lüzum yoktur.

minle kan hısmı, sıhrî hısm, bağı, dost, düşman olduğunu herkes herkes hakkında biliyordu ve bu cihet belki de o çağın en mühim "tabîliği"ni ifade ediyordu; bu gibi tabîliklerin aslına uygun olarak yeniden imâlî hakikî tarih anlayışı için daima en mühim şart mesabesindedir. Bu münasebetleri yeniden ortaya koyma imkânı hususunda burada kaynaklar bakımından fevkalâde müsait bir vaziyet karşısındayız, çünkü *Corpus Ciceronianum* ve bilhassa *Cicero*'nun muhaberesi çok geniş ölçüde muhafaza edilmiştir; bu muhabere zenginlik, canlılık ve hakikate yakınlık bakımından âdeta eşsiz bir prozopografik hazinedir.

Esasen bütün bunlar, *Wilhelm Drumann*'ın (1786-1861) "Cumhuriyet Esas Teşkilâtından Hükümdarlık Esas Teşkilâtına İntikalde Roma Tarihi veya Pompeius, Caesar, Cicero ve Çağdaşları" (*Geschichte Roms in seinem Übergang von der republikanischen zur monarchischen Verfassung, oder Pompeius, Caesar, Cicero und ihre Zeitgenossen*, Königsberg 1834-1844, 2. Auflage 1899-1929) adlı altı ciltlik eserini prozopografik temelde birbirine sıralanmış biyografiler şeklinde yazmasında âmil olmuştu. *Eduard Meyer* ("Caesars Monarchie und das Principat des Pompeius", Stuttgart 1918, sah. VI) *Drumann*'ın bu eseri hakkında şunu söylüyor: "Onun eseri Alman bilginliğinin belki de en garip mahsulüdür: Siyasî mücadeleler içinde şiddetle sarsılan, herşeyin birbirine geçtiği bir çağ, aile şecereleri üzerinden tanzim edilmiş sayısız biyografilere irca olunuyor. Meselâ fransız veya İngiliz ihtilâlini bu şekilde tetkik etmek kimin aklına gelirdi!" Bugünkü Roma prozopografilerinin başında, "Roma Asalet Fırkaları ve Asalet Aileleri" (*Römische Adelsparteien und Adelsfamilien*) adlı, 1920-de intişar etmiş eseriyle *Friedrich Münzer* gelir; *Syme*, bilhassa bu müellife medyun olduğunu söylüyor. İmdi, bu gibi tetkikleri mukaddem çalışmalar olarak ele alan *Syme*, bütün prozopografik malzemeden tamamiyle istifade etmek suretiyle vaziyeti canlandırmaya çalışıyor.

İkolektivist ideolojilere müsteniden "İsimsiz bir tarih" yazılması talep edilmiş ve hattâ buna teşebbüs de olunmuştur. Burada tam aksini görüyoruz: Azamî adette isme dayanan, isim hâmillerini ve aralarındaki mütekaabil münasebetleri istihdaf eden bir tarih. Hem bu tarih ideolojik bir mevzuaya değil, fakat çok hususî tarihî ahvale ve buna uygun ilim tarihi vaziyetine müstenittir.

Bedihîdir ki, bu sâyede müstesna bir müşahhaslık ve hakikate yakınlık temin ediliyor, zirâ nihayet bütün tarihte insanlar müşahhası ve esas gerçeği ifade ederler. Bundan başka bu suretle şahıslar arası münasebet, bağ ve karşılıklı etkilerin sosyolo-

jiik cephesi bambaşka şekilde belirlemekte ve kitabı sosyoloji ilmi bakımından da, metodoloji itibariyle, dikkate şayan kılmaktadır.

III.

O çağda partizanlığın (Gefolgschaftswesen), yâni şef (patronus) ile partizanları (clientela) arasındaki münasebetin — ki bunu ancak en son zamanlarda yeniden vâzih görebiliyoruz — oynadığı rol de bu arada bahis mevzuu edilmek gerekir. *Syme* bu münasebetleri daha 1937 yılında bir konferansta tahlil etmişti (sah. VIII). Aynı yılda *Anton von Premerstein*'in (1869-1935) "Principat'ın Oluşu ve Mahiyeti" ("Vom Werden und Wesen des Principats", Abhandlung der Bayrischen Akademie der Wissenschaften, München 1937) adlı, ölümüne kadar basılmamış olan eseri neşredilmiştir (neşreden *Hans Volkmann*); bu eserde "Principat'ın sosyolojik temelini dair" ("Zur soziologischen Grundlage des Principats") adlı III. fasılda partizanlık noktainazarı araştırmaların ön safına geçirilmiştir.

Bugünkü, devlet sosyolojisine ait kavramlarla (meffhumlarla) ifade edilirse²⁾, Roma ihtilâli birbirleriyle mücadele eden, şef ve partizanlardan mürekkep grupların dağıtıcı çokluğuna (Pluralismus) müncer olmuştu.

Bu tahammül edilmez inhihâl vaziyetine nihayet şöyle galebe çaldı: Pluralizm formülünde $n=1$ sayıldı ve sonunda ancak bir patronus ile bir clientela mevcut kaldı. Bununla beraber, "imperatorun vaktiyle, cumhuriyet zamanında, parti şefi olduğu, bir clientela'nın reisi bulunduğu ve sonunda parti şeflerinin içinde yalnız kendisinin baki kaldığı hâtırası" daima muhafaza edildi³⁾.

Büyük Ankara kitabesinde Augustus dünya tarihi ölçüsündeki eseri hakkında hesap verirken, (bittabii partizanlarından mürekkep olan) hususî bir ordu ile kendi başına ve masrafı kendisine ait olmak üzere devleti kurtardığını övünerek söylemekle izahatına başlıyor. 1918 e kadar, hususî bir ordu kurmak fikri bize âdeta garip ve gülünç geliyordu; netekim ilk dünya harbinde cephede ortaya çıkan bir sözde deniyordu ki: "Bir top satın alacağım ve istiklâlîmi ilân edeceğim". Bu sözle, öfkenin mübalâğalı beyanı olmak üzere, imkânsızlığın zirvesi ifade edilmek isteniyordu. Fakat o zamandanberi hu-

²⁾ Alexander Rüstow, Schriften des Vereins für Sozialpolitik, Münch 1933, cilt 187, s. 62-69.

³⁾ E. Kristen, Premerstein hakkındaki raporunda, Die Antike, Berlin 1941, cilt 17, k. 262a.

susî ordular Avrupa'nın tarihinde kat'î ehemmiyeti haiz bir rol oynamıştır; nebeğin böylece, önceleri bize çok uzak ve anlaşılması zor görünmüş olan o çağın ahvâlîne dev adımlarıyla yaklaştık. Sonda bize de bir *pax Augusta* (Augustus sülh çağı) nâsîp ola!

IV.

O çağın strüktürüne, anlayışa yol açan yeniden yaklaşmanın, *Augustus*'un 23. 9. 1937 tarihindeki 2000 inci doğum günü jübilesine rastlaması iyi bir tesadüf oldu. Bu jübilenin, kurbağa gibi şişmiş, fakat bu arada aciz içinde patlamış olan bir büyüklük budalası tarafından mahallinde reklâm maksadiyle suiistimâl edilmiş bulunması, onun dünya tarihi mesabesindeki ehemmiyetine aslâ hâfel getirememiştir. Denebilir ki, takvime nazaran bir jübileye sırta gelmiş olmak gibi haricî bir vesile, teş'it edilen şahıs hakkındaki literatürün verimli olarak zenginleşmesine nâdiren bu ölçüde sebep olmuştur.

V.

Gaius Asinius Pollio (M. ö. 76 — M. s. 5) — ki partizanı *Vergil* (M. ö. 70-19) kendisine M. ö. 40 yılında konsüllüğe başlaması müna-sebetiyle meşhur IV. eklogu (églogue) bükolik kehanet ve tebrik şiiri olarak idhaf etmişti *) — o devrin, *Augustus* karşısında müstakil

*) IV. eklog'un tefsirinde, muayyen bir cenine muzaf bilmece oyunu **Lietzmann, Norden, Boll, Weber** sâyesinde terk edilmiş görünürken, **Syme** (s. 218-220) **W. W. Tarn**'a atfen bu nevi — bir dereceye kadar prozopografik — bir tefsire dönmüş ve mevzu bahis ceninin **Antonius** ile **Octavia**'nın çocuğu olduğu neticesine varmıştır; fakat bu çocuk da sonra, **Nektanebos**'un hilesi hikâyesinde olduğu gibi, nahoş bir netice olmak üzere erkek değil, fakat kız çocuğu olarak dünyaya gelmişti. Halbuki bu evlenme ancak Eylül 40-ta, **Brundisium** sulhunun akabinde, aktedildi ve o sırada **Pollio**'nun memuriyet senesinden normal olarak ancak üç ay baki kalmıştı — hakikatte bu müddet daha da kısa idi, çünkü aynı yılın kalan müddeti için iki yeni yedek konsül (consules suffecti) daha tayin olundu. Şu halde **Tarn** ile **Syme**'in tefsirine nazaran IV. eklog'un delâlet etmek gerektiği mes'ut hâdise, eklog'da kehanet tarzında bildirildiği gibi "senin konsüllüğün altında" ("te consule") vuku bulamazdı. Zirâ **Vergil**'in şefinin konsüllüğü için tebrik ederek evvelden haber verdiği, mucizevî erkek çocuğun telkîhi değil, fakat çok yakın olan doğumudur.

Syme (s. 219), "Tamamen tahakkuku vuku bulmadığı veya henüz vuku bulmadığı cihetle şiirin bilâhara değiştirildiği"ni ("subsequent manipulation, when exact fulfilment has been frustrated or postponed") kabul ediyor; fihakika bu çocukla muayyen, ferdî bir hâdise istihdaf edilmiş olsaydı, bu hâdisenin haki-

olarak mesafe gözeten ve tenkidî nazarla cephe alan yegâne mühim çağdaş müverrihi idi; herhalde kendisinin bu tarzda akıntıya karşı kürek çekmesi, öz'î bazı nakil ve atıflar hariç kalmak üzere eserinin maalesef kaybolmasına sebep teşkil etmiştir. Onu — ve müteakiben *Tacitus*'u — *Syme* hakikî selefi addediyor; M. ö. 60 yılından başlamayı ve aynı zamanda mütalaaları için nüiyet noktasını, *Syme* ondan devralıyor. *Augustos*'un her bakımdan fevkalâde olan muvaffakiyeti karşısında tenkidî nazarla mesafenin gözetilmesi peşinen hoş ve canlandırıcı bir tesir icra ediyor ve, *Max Weber*'in ifade ettiği gibi, prensip itibariyle en fazla muvaffak olan lehinde alkış salvosu şeklinde tecelli eden mutat müverrihliğe tezat arz ediyor. "Victrix causa deis placuit, sed victa Catoni" (Muzaffer davayı ilâhlar, fakat mağlûp davayı Cato beğendi).

VI.

Werner Jaeger'in (evvelce Berlin, şimdi Harvard), *Syme*'in kitabıyla bir sırada intişar etmiş olan "*Demosthenes*" adlı eserinde (Berlin 1939) aynı tarzda tarihen mağlûp taraf lehinde cephe alması hiç şüphesiz sırf tesadüf değildir. Bu kitapta da bu şekilde

katte vâkı bulmamış olması keyfiyetine "vaticinium ex eventu" (evvelden haber verilen hâdisenin vukuundan sonra kehanet) mânâsında âhiren tashih suretiyle intibak yakın bir ihtimal sayılabilirdi. Fakat bu takdirde de şiir çok daha iyi uymalı ve bilmece bu kadar zor olmanahydı.

Esasen burada Şarkta, her yeni hükümdarın tahta cülûsü münasebetiyle hitabe ve şiir tarzında bu gibi mübalâğalı hayır temennileri izhar etmek geleceği en son zamana kadar muttarit âdet olarak yaşamıştı; kendisinin saltanatı zamanında altın çağının bütüü mucizevî tâli tezahürleriyle birlikte başlayacağı her sultana temenni ve kehanetle tebşir olunurdu. Netekim *Gottfried Keller* de 'gecenin sessizliği' (Stille der Nacht) adlı güzel şiirinde:

'Ich sinne, wo in weiter Welt
jetzt sterben mag ein Menschenkind —
und ob vielleicht den Einzug hält
das vielersehnte Heidenkind.'

'Düşünüyoçum, uzak dünyanın nere-
sinde,
Şimdi ölmektedir bir insan oğlu —
Ve acep dünyaya gelmekte midir,
Pek çok özlenen kahraman çocuk.'

derken, müşahhas ve ferdî hiç bir şey düşünmemiştir.

Netekim, kâh çoban aşkı terennüm eden, kâh İnnî bilmece ortaya koyan, kâh mübalâğalı bir kitabette çoban bir tebrik şiiri şeklinde dahi, bu tarzda işlenmiş fikirlendeki derunî hırzın binyıllar boyunca tesir icra etmiş olması, şekil verilen muhtevanın — şekil her ne neviden olursa olsun — kudreti hususunda, heyecan uyandırdığı kadar teselli veren bir delildir. Biz bugünlüklere de bu mazhariyet nâsîp ola!

cephe alınması insani bakımdan son derece hoş bir tesir yapıyor⁵⁾, fakat burada dahi, sonunda üstün geleceğini sandığım şu itirazı ileri sürmek gerekiyor: Muzaffer hal suretinden başkası veya daha eyisi mümkün miydi? Ne şehir cumhuriyeti Atina ne de şehir cumhuriyeti Roma, geleneksel ana yasalarının hürriyete verdikleri mânaya göre, dünya tarihî vaziyetinin ortaya koyduğu büyük davaları başaramazlardı. Netekim ne *Demosthenes*'te ve ne de *Tacitus*'ta, kaçınılması mümkün olmayan bu davanın halli için en ufak müspet, yapıcı bir fikre rastlanılmıyor.

VII.

Syme'nin *Augustus* hususunda vardığı hüküm ikinci sahifede toplu olarak şöyle ifade ediliyor: "*Augustus*'un hükümdarlığı Roma, İtalya ve eyaletler için çeşitli bakımlardan hayırlı oldu. Fakat iktidarın yeni tevzi tarzı, 'yeni devlet', hile ve hud'aya ve kan dökülmesine dayanıyordu, ihtilâlcî bir şef tarafından iktidarın ele alınması ve mülklerin yeniden taksim edilmesi üzerine kurulmuştu. Düşünülebilir ki, Principat'ın mes'ut neticesi Roma ihtilâlinin fenalıklarını meşru gösterebilir veya hiç değilse hafifletebilir: Buradan, *Augustus*'un şahsını ve hareketlerini musamaha ile mütalâa tehlikesi doğar. Bu devlet adamının sarîh niyeti, hayatında iki devre arasında keskin bir ayırma çizgisi çekmek ve duyurmaktır: Birincisi şayanı esef, fakat içtinabı imkânsız kanunsuzluk devresi, ikincisi ise ama yasaya uygun idare devresi." ⁶⁾

⁵⁾ Krs. **Wilhelm Röpke** (evvelce Marburg, şimdi Cencvre), "Demosthenes", Neue Zürcher Zeitung, 17 ve 19 Mayıs 1942. Filolojik meziyetinden kat'annazar, **Jaeger**'in kitabında tarihe mahsus anlayış noksandır; bu kitap **Thukydides**'ten ziyade **Plutarch**'a yakındır — mamafih "Paideia"nın müellifi bunu belki de bir kusur saymıyacaktır.

Demosthenes hususunda dünya tarihi bakımından — ahlâk bakımından değil — esaslı bir hüküm ve kanaate varabilmek için, daha ileri giderek şu sual sorulmalıdır: Onun kudretine sahip bir adam bilfarz **Isokrates** tarafından temsil edilen cereyanı müdafaa etmiş olsaydı, inkişaf seyri ne olabilirdi ve böyle bir çerçeve içinde Atina hangi rolü oynayabilirdi? Aceba **Demosthenes**, gerek dünya ve gerek Atina için yalnız kaçınılması imkânsız olmakla kalmayıp, mevcut hal ve şartlara göre en eyiyi (Optimum'u) ifade eden hal suretini bozmak için elinden geleni bilfiil yapmamış mıdır? Buradan bakınca, **Droysen**'in, **Jaeger** tarafından (s. 186 ve 252, not 22) istihza ile karşılanan "Aceba **Demosthenes** bir vatansever miydi?" mealindeki ımtihan suali (tabiatıyla sübjektif olarak değil, objektif bakımdan) yeni mâna ve ehemmiyet kazanır.

⁶⁾ "The rule of **Augustus** brought manifold blessings to Rome, Italy and the provinces. Yet the new dispensation, or 'novus status', was the work of

Son cümlelerin istihzası belli ediyor ki, bizzat *Augustus* tarafından temsil edilen ve bugüne kadar esas itibarıyla hâkim bulunan bu telâkkiyi *Syme* alelâde bir propaganda efsanesi addetmektedir; bil-hassa buna karşı bugün çok hassas olduk. *Syme*'in verdiği hüküm için *Augustus*'un hayatında zora dayanan ilk devreyi ikinci sâkin devre meşru göstermeyip, daha ziyade aksine olarak ilk devrenin cebir ve şiddeti ikinci devrenin sulh ve sükûnetini hakikî hüviyetiyle ortaya koymakta ve kıymetten düşürmektedir⁷⁾.

Augustus'un icraatında iki devre arasında mevcut ve *Syme*'in ağır infialini mucip tezat, hattâ tenakuz tamamıyla gayrı kabil-i içtinaptı; bu tezat veya tenakuz, eşyanın mahiyeti iktizası olan bir çatışmaya (antinomie: tesavi-i nakîzeyn) dayanmakta olup, hiç kimse onu *Machiavelli* (1469-1527) kadar açık görememiş ve ortaya koyamamıştır. *Livius*'un ilk dekadı hakkındaki mülâhazalarında (1513) *Machiavelli*, bir def'a tereddide uğramış olan bir devlet bünyesini selâmete irca etmenin müşkül, hattâ hemen hemen imkânsız olduğu düşüncesini inceliyor. Burada şu izahları görüyoruz: "Bunun için alelâde vasıtalar kâfi gelmeyip, fevkalâde vasıtaları, yâni silâhlı kuvveti, kullanmak gerekir; önce devlete hâkim olmalıdır ki, onun üzerinde arzu edildiği gibi tasarruf edebilsin. İmdi bir devletin salim bir siyasî yaşama düzenine irca için iyi bir insan gerekir; buna mukabil bir cumhuriyete zorla hükmedebilmek için fena bir insan şarttır. Binaenaleyh iyi bir insanın iyi maksatlar için fena vasıtalarla iktidarı ele geçirmeğe çalışması veyahut fena bir insanın, iktidarı ele

fraud and bloodshed, based upon the seizure of power and redistribution of property by a revolutionary leader. The happy outcome of the Principate might be held to justify, or at least to palliate, the horrors of the Roman Revolution: hence the danger of an indulgent estimate of the person and acts of *Augustus*. It was the avowed purpose of the statesman to suggest and demonstrate a sharp line of division in his career between two periods, the first of deplorable but necessary illegalities, the second of constitutional government."

⁷⁾ Bununla beraber bu ikinci devre hususunda da izah edilen muahaze ve şüpheler eksik değildir; *Tacitus* (*Annales* I, 10) muhtesem veciz ifadesiyle bütün bunlara dair teksif edilmiş bir hülâsa veriyor, bir günahlar sicili, ve buna saray dedikodusunu da katmaktan çekinmiyor. *Syme* (s. 479) selevi *Tacitus* tarafından kendisine pasverilen topu şu sualle yakalıyor: "Was *Augustus* the ideal princeps?" ("Augustus ideal princeps miydi?"). Fakat burada da, mutlak idealin nazarı âzâmîsiyle değil de, tercihan amelî en iyi (Optimum) ile ölçülerek, her türlü tenkit ve taarruzdan masun başka bir namzet sorulursa, *Augustus* bu bakımdan dahi, hattâ sert bir mümeyyiz önünde bile hiç değilse 'oldukça iyi' notunu alır. Bizzat *Augustus* bile kendini hiç bir zaman numune-i ümitsal talebe ve mücessem fazilet gibi göstermedi, 'çünkü o bir insandı'; ve şimdiye kadar her bir saray *Vehse*'sini bulmuştur.

geçirdikten sonra, eyi şeyler yapmak istemesi ve fena yoldan elde ettiği iktidar mevkiini eyi kullanmağı aklımdan geçirmesi nadir vukuattandır. Bütün bu izahlar, mütereddi devletlerde cumhuriyet şeklini idamenin zorluğunu veya imkânsızlığını gösteriyor . . . Fakat buna rağmen cumhuriyet şekli muhafaza edilmek istenirse, onu demokratik hükümet şeklinden ziyade monarşik hükümet şekline yaklaştırmalıdır ki, insanlar . . . hemen hemen kralî mahiyette olan bir iktidar sâyesinde bir dereceye kadar olsun zaptedilebilsinler." Hernekadar *Machiavelli Augustus*'u zikretmiyorsa da, sözleri şayan-ı hayret derecede ona uymaktadır. *Augustus* imkânsız olanı mümkün kılmış ve kabil-i telif olmıyanı telif etmiştir: *Octavianus* iken, iktidarı ele geçirmesi için gerekli olduğu gibi fena insan olabilmış ve *Augustus* olarak da, elde edilen iktidarı devletin hayrına kullanabilmesi için olması gereken eyi insan olabilmıştır. Katledilen *Caesar*'ın evlâtlığı ve öğ alıcısı sıfatıyla Roma ihtilâlinde son kanlı devrenin tipik bir mümessili iken, *Augustus* bilâhara hükümdarlık hikmet ve merhametinin klâsik timsali olmağa doğru inkişaf etmiştir. Bu inkişafta, yaşı ilerledikçe daha çok beliren bedeni zaafı ve marazılığı hayırlı bir rol ifa ederek onu, babalığının gemsiz titanizmine zıt olarak, temkinli bir yaşama tarzına ve tavruharekete icbar etmiştir. Fakat, daha 44 ile 28 yılları arasında tabiatının hâkim seciyesi olarak 'clementia' (merhamet, şefkat) belirmiş olsaydı, *Augustus*'un kendini kabul ettirmek ve iktidarı ele geçirmek hususunda en ufak bir ümidi olabilecek miydi? Ve sonra, heyet-i umumiyesiyle mütalâa edilirse, *Augustus*'un başardıklarına toplu olarak bakılırsa, bunlar, haddi zatında mümkün olana nazaran en eyiyi (Optimum) ifade etmez mi? Hemen hemen yüzyıldanberi vahşet içinde hüküm süren Roma ihtilâli daha az masrafla tasfiye edilebilir miydi? *Augustus* veya onun yerine herhangi başka birisi bunu daha eyi yapabilir miydi? Esasen bir siyaset adamından daha fazlası beklenebilir mi? Elzümle Britanya İmperatorluğu için vaziyet çok müşâbih değil midir?

Başta gelen bir alman müverrihi bu yakınlarda siyasetin mahiyetine mütedair bir prensip araştırmasında "hakikî devlet adamının ulaşabileceği en yüksek mertebeyi" şöyle tavsif etmiştir: "Hakikî mânasında mes'uliyeti müdrük olarak yapılan siyasî icraatın esrarı; henüz mücadele esnasında bile ondan doğacak yeni daimî nizâmı önceden düşünebilmek ehliyeti; eskimiş bir hukuk nizamının yerine daha eyi olan bir yenisini ikame etmek mükellefiyetinden, kuvvet mücadelesinin ahlâkî meşruiyetini istihraç; devlet aklının (Staatsräson) sadece devletin siyasî kurnazlığı (Staatsklugheit)

olarak değil, fakat ahlâkî aklın bir parçası olarak tecrübe neticesi teyyidi; mücadelecî iradenin bundan mütehasıl kendisini tahdidî önemlidir ve nihayet, ameli-siyasî gayelerde mevcut bütün mübayedete rağmen ahlâkî şuurun birliği (vahdeti) baki kalır. Zirâ kuvvet mücadelesi, devamlı ve bu sebeple daimî bir hukuk nizamının tesis ve temini hususunda sadece bir vasıta addedilirse, hukuk nizamı daha yüksek bir ahlâkî derece iktisap eder; 'siyasî'nin mücadelecî unsuru bizatihi gaye olmak derecesini kaybeder; mücadelecîliğin ahlâkî düsturları, şayet toplumsal (içtimai) ahlâka muarız bulunuyorlarsa, sırf 'fevkalâde hal'in ahlâkî olurlar' (*Gerhard Ritter, Machtstaat und Utopie, München 1943, 3. basımına ek, s. 183*). Yenizamanlar müverrihi olan *Ritter, Augustus*'u istihdaf etmiyor; fakat bana öyle geliyor ki, verdiği prensip izahatı en iyi ona uymaktadır; *Ritter*'in düşündüğü, az veya çok süpheli yeni misallere nazaran bu izahat *Augustus*'a çok daha uygun gelmektedir. Bahusus ki, yalnız Roma İmparatorluğu ve pax Romana'sı (Roma sulh çağı), hiç değilse çağdaşların şuurunda, cihanşumul bir beşeriyet davası idi. Zirâ o zamanki tasavvura göre Garbın bu Orta İmparatorluğu sulh hâkimiyetiyle dünya çevresini — orbis terrarum —, bütün meskûn cihanı ve bütün medenî beşeriyeti, kucaklıyordu; yalnız Şarkta bu gayeye henüz tamamen irişilememişti (netekim bunun vahim akıbeti bilâhara gözükmişti); bundan başka İmparatorluğu çevreleyen, kenardaki barbar milletler medenî insanlık camiasına dahil sayılmıyordu ve Uzak Şark (keza Uzak Cenup) bir gerçekten ziyade bir masal ve efsane diyarı idi.

Zirâ — bu cihet, *Ritter*'in fikir silsilesi düzeltilerek devam ettirilmek üzere söylenmek gerekir — zaman ve mekân itibariyle mahdut, sırf mâhalî mahiyetle herhangi muvakkat (ezcümle gelecek def'aya kadar şeklinde) bir sulh vaziyeti, siyasî cebir ve şiddet istimalinin hedefi olarak pek tabii bir şeydir ve tevakkisi kat'î surette imkânsızdır; avın yutulmasından sonra geçmesi mutlaka lâzım olan hazım müddeti, en emin olarak status-quo adaletinin yumuşak döşegi üzerinde, kendi başına aslâ ahlâkî bir meşruiyeti ifade edemez. Cebir ve şiddet istimâli vasıtasını hakikaten kudsileştirebilecek yegâne gaye, cebir ve şiddet istimâlini tamamen bertaraf eden cihanşumul bir daimî sulha (hem ne kadar uzakta bulunursa bulunsun) nihai hedef olarak yaklaşmaktır⁸⁾. Bu gaye *Augustus*'ta mevcuttu ve ona o zamanki dünya manzarası çerçevesinde hemen hemen irişil-

⁸⁾ Krs. Alexander Rüstow, Bedingungen des Weltfriedens, "Die Friedenswarte" 1938, eilt 38, s. 9-13.

mişti. Gerek yaşadığı çağın ve gerek sonraki çağların tarih şuurunda ihraz ettiği müstesna mevkiî, hattâ Hıristiyanlığın Noel hayır mesajında ve bilâhara da *Origenes* ve *Eusebius*'tan *Hieronymus* ve *Orosius*'a kadar âba-yi nasraniyenin chiliaste tarih felsefesinde işgal ettiği yeri *Augustus* buna medyundur.

Principat'ının başlangıcında *Augustus* bir edictum'u şu sözlerle bitirmişti: "Devleti sağlam ve tamam olarak kendi temeli üzerine yerleştirmek ve bunun için gaye bildiğim mükâfatı almak bana nâsîp ola: En iyi nizamın yaratıcısı diye anılmak ve, öldüğümde, devletin, benim tarafımdan atılan temellerinin sarsılmadan yerinde kalacağı ümidini beraberimde götürebilmek" ⁹⁾. Bu arzu, beşerî imkânlar hududu dairesinde, gerçekleşmiştir. *Augustus*, babalığının bir def'a program şeklinde gaye olarak tavsif ettiğine irişmiştir: "İtalya için huzur ve sükûn, eyaletler için sulh, imperatorluk için selâmet" ¹⁰⁾; hem *Augustus* bunu başarmak için aslâ *Caesar* kadar yüksek bir bedel talep etmemiştir. *Solon* ile birlikte *Augustus* kendisi için şöyle diyebiliyordu: "Cebir ve hukuku birleştirerek, bunu kudretle yaptım ve va'dettiğim gibi icra eyledim" ¹¹⁾; yalnız hukuk cebirle birlikte değil, fakat ondan bir müddet sonra, geldi ve ancak böyle gelebilirdi. Esasen bizce bilinen umum cihan tarihi içinde hakikî bir devlet adamı olmak yolundaki şeref pâyesine ondan daha ileri ölçüde ve hattâ sırf onun kadar hak iddia edebilecek kim vardır ki? Filhakika cebirin vasıta olarak tattıki ve mağdur bir zümrenin iğbirarı vakıası başlı başına kâfi bir mahkûmiyet sebebi sayılmak gerekiyorsa, o takdirde her bir siyaset adamı, bu sıfat ve mesleği icabı, peşinen mahkûmdur.

Bununla beraber "daha iyi" olan 19. asırla ^{11*)} birlikte dâhiye tapmak hususunda yenilmez bir ihtiyaç duyan ve *Carlyle* ile beraber "Tarihte Kahramanlar, Kahramanlara ihtiram ve Kahramanlık" arayan, *Augustus*'un bizatihilî tevazu ve itidaline ve sulhperver insanlığına nazaran *Caesar*'ın volkan gibi taşan şiddetinde ve insanları istihkar eden şeytanetinde daha ziyade tatmin edilmiş olur. Çünkü *Caesar* ve *İskender*'den farklı olarak *Augustus* yalnız devlet adamı idi, 'kahraman' değildi, ve bilhassa kendisinde kahramanlığa ait hiç

⁹⁾ Sueton, *Augustus* 28.

¹⁰⁾ *Caesar*: bellum civile III, 57, 4, *Pompeius*'a mahsus ve onun kayınpederi *Quintus Caecilius Metellius Pius Scipio*'ya göden bir yazıda. Hem dikkate sayandır ki, *Caesar*'ın bu formülden yaptığı gibi, *Augustus* Roma'yı namutnamıştır.

¹¹⁾ *Solon* 24, 15-17 (Diehl).

^{11*)} "Daha iyi" deyince, 19. asrın, kendini daha iyi sayan kısmı, yâni bilhassa *Nietzsche* taraftarları ve *George*'nin muhiti, anlaşılmalıdır.

bir şey olmadığı için büyük bir devlet adamı idi. Zira bir kimse kahraman olarak ne nispette ölçüyü aşarsa, o nispette devlet adamı olarak ölçüden geride kalır. Devlet adamı 'objektif kuvvetlere hizmet eder, bunlar ister kendi devletinde, ister dünyada tecelli etsinler'. Kahraman her şeyden önce talihine, dehasına hizmet eder. Devlet adamı en iyi şekilde kaderin kendisine tayin etmiş olduğu hudutlar içinde, kahraman ise, ancak bu hudutları istihkar ettiği takdirde inkişaf eder¹²⁾. Tanrı bizi kahramanlardan korusun ve bize devlet adamları bağışlasın!

Augustus sulh çağındaki emniyetin hürriyet bahasına elde edildiğine *Syme* ehemmiyetle işaret ediyor ve bu hususta sarahaten çağdaşların şehadetlerini gösterebiliyor. Mamafih toplumsal emniyetin daima az veya çok ileri giden bireysel erkinlik (ferdi hürriyet) feragatini istilzam etmesi hâdisenin mahiyeti icabıdır. Cümlelerin mutlak hürriyeti, her bir ferdin mutlak emniyetsizliğini ifade eder. Muahaze nihayet, emniyetin bedeli olarak istenen erkinlikten feragat nispet-siz derecede yüksektir şeklinde olabiliirdi. Bu bedeli ödemek mevkiinde bulunan çağdaşlar umumiyetle bu kanaatte değillendi; kendilerinden fahiş talepte bulunulduğu duygusunu beslemiyorlardı; netekim o zamanki hal ve şartlara nazaran aynı emniyet derecesini daha ucuz bir bedelle temin etmenin mümkün olduğunu biz de pek iddia edemeyiz.

Buna rağmen *Syme*'in izah ve tasviri, vakta bakımdan, cerhten masumdur. Yalnız bana öyle geliyor ki, sarahaten olmaktan ziyade zımnen esas ittihaz olunan taktir ve muhakeme kıstası biraz fazla mutlak ve soyuttur (mücerrettir). Mantikî âzamî (logisches Maximum) yerine amelî en iyi (praktisches Optimum) talep edilecek olursa, *Augustus* hususunda çok daha müsait bir bilânço'ya varmak imkânı mevcuttur.

VIII.

Erkinlik namına ortaya atılan, herhangi bakımdan haklı bilûmum ittihamların da nihayet dayandıkları, Roma imparatorluğunun asıl inşa hatasının mahiyetini — dikkate şayan bir şekilde — esas teşkilât tekniğine ait olarak görüyorum. Eski çağın siyasî tefekkürü, gerek Yunan'da ve gerek Roma'da, şehir devletinin içinde ve üye-

¹²⁾ Adolf Grabowski (evvelce Berlin, şimdi Arlesheim), "Phokion: Über staatsmännische Größe", Zeitschrift für schweizerische Statistik und Volkswirtschaft, Bern 1935, cilt 71, s. 470.

rinde inkişaf etmiştir; burada siyasî iradenin teşekkülü maksadiyle bütün yurddaşlar (Bürgerschaft=şehirliler) toplanıyorlardı. Bu sebeple asıl dahilî siyaset için esas teşkilât tekniğinin temsil kavramı eksiktir; bu kavram bütün muasır esas teşkilât tekniği için temel hükmündedir mamafih bundan doğan bilûmum problemleri tatmin edecek şekilde halletmiş olmaktan henüz pek uzaktayız (bunun içindirki, *Rousseau* gene kadim telâkki tarzına dönmeği tercih ediyor).

Vakıa, M. ö. 477 yılında vücade gelen Delos İttihadında (delische Symmachie) 454 yılına kadar bir federal meclis vardı ve bütün birleşik şehirlerin mümessilleri bunda bulunuyorlardı. Fakat Delos İttihadının Atina Devletine çevrilmesi, yâni federalist haricî siyasetten emperyalist dahilî siyasete intikal ile beraber, artık böyle bir temsili teşekkül bahis mevzuu olmuyor ve bütün kararlar, tekrar şahsen toplanan Atina halkı tarafından sadece hâkimiyete dayanarak itihaz olunuyor. İttihatçıların bu vaziyet karşısındaki, kısmen çok şiddetli tepkileri, daima eski şehir devleti muhtariyetinin tekrar ikbîsabi maksadiyle iftirak şeklinde tecelli etmekle kalıyor, fakat hiç bir zaman, bilfarz federal meclis yeniden ihya olunmak ve ona daha büyük salâhiyetler tevcih edilmek veyahut, daha ileri gidilerek, bir vatandaşlık hakkı (Reichsbürgerrecht) ihdâs olunmak suretiyle daha büyük birlik içinde demokratlaştırmağa matuf bir talep tarzında tezahür etmiyor. *Aristophanes* bir def'asında bu gibi düşüncelere doğrudan doğruya yaklaşıyor (*Lysistrate* 578-586), fakat *Wilamowitz* hakkı olarak ihtarda bulunuyor: "Bunu, *Aristophanes*'in bir vatandaşlık hakkını kastettiği şeklinde aslâ tefsir etmemelidir; kendisi bunu düşünmüş dahi olamaz" ("*Aristophanes Lysistrate*", Berlin 1927, s. 52). Bilâkis vatandaşlık hakkının tevcihi esasında daima, iskân maksadiyle intikalini yapılmış olmasını veya yapılmak üzere bulunmasını istilzam eder. Bütün bunlar kadim dünyanın siyasî zihniyeti bakımından fevkalâde câlib-i dikkattir.

M. ö. 4. asırdan, Yunan üstiklâlinin sona erdiği, M. ö. 146 yılına kadar Yunanistan'da yalnız şehir ittihatları değil, fakat federal devletler de teşekkül etti. Bu federal devletlerde senato olarak bir federal meclis vardı ve bunda âzâ devletlerin mümessilleri, hattâ kısmen her bir âzâ devletin ehemmiyetiyle mütenasip adette olmak üzere, bulunuyorlardı. Fakat böyle bir federal devletin birlik arzeden devlete (Einheitsstaat) doğru evrimi — ki buna muvakkaten Arkadiya İttihadında *Megalopolis*'in tesisi suretiyle (M. ö. 369) teşebbüs edilmişti —, dikkate şayan olarak ancak bir arada iskân, bir şehir devleti teşkil tarzında ve burada tabii gene doğrudan doğruya demokrasi ile müterafik olarak, tasavvur olunabiliyordu.

İttihada dahil olanlar arasında M. ö. 91 yılında başlayan harpte isyan eden İtaliyeli devlet tarafından Roma'ya düşman ve rakip olmak üzere kurulan devlet maksat ve mânaya uygun olarak şehir devleti şeklinde değil, fakat federal devlet olarak vücuda getirilmiş ve bunun yeni merkezi İtalya, Kanberra-vari sınırlandırılmıştır^{12*)}. Buna göre 500 âzâlı senato bilûmum müttehit cemaatlerin mümessillerinden tereküp edecekti. Bu teşebbüs tesirini icra edemedi, lex Julia ve lex Plautia ile ittihadın âzâları kendilerince iptidaen talep edilmiş olan Roma vatandaşlık hakkını gene elde ettiler. Bununla beraber, mahz şehir devleti şeklinde olan Roma esas teşkilâtının federal devlet, mülki devlet, temsili demokrasi istikametinde inkişafı; bilfarz senatonun, pek kısa bir müddet devam etmiş olan İtaliyeli federal esas teşkilâtının arzettiği numuneye göre ıslahı, bahis mevzuu olmadı.

Daha sonra Yunan-Helen kültür zemini üzerinde Roma eyalet teşkilâtı çerçevesi dahilinde şehir ittihatları yeniden canlandırılmıştır, ezcümle *Pompeius* tarafından Bithynia'da (*Clemens Bosch*, evvelce Halle, şimdi İstanbul, "Die kleinasiatischen Münzen der Kaiserzeit", kısım II, 1, 1, Berlin 1935, s. 71 ve müt. ve 176-179). Fakat bunların mümessil meclislerinin esas teşkilât hukukuna ait fonksiyonları, imperatora tapmaktan kat'annazar, esas itibariyle cem'i olarak emir telâkki ve şikâyetleri (yahut takdirleri) Roma'ya aktarma etmeğe münhasır kalmış görünüyor. Bu itibarla onlara "eyalet meclisleri" adının verilmesi kolayca fazla ileri giden tasavvurlar uyandırabilir ve *Bosch*'un (s. 178) böyle bir şehir ittihadı âzâsının "İmperatorluğun himayesi altında hususiyetlerini uzvi olarak inkişaf ettirmek ve hür bir vatandaşlar topluluğuna doğru terakki etmek için, mükemmel şehir etrafında eyi niyetle birleşmelerinin kâfi geleceğini" söylemesi nikbin bir mübalâğa olsa gerek. Devlet patrouatlarının tesisi de aynı çerçeve içinde kalyondu. Ancak şurası aşikârdır ki, münferit hâdiselerde dermeyan edilen şikâyetler, müspet netice de verseler, bir tehlike ve emniyet supası teşkil etmekle kalırlar, fakat meşrutâ bakımından hükûmet işlerine mes'ul olarak iştirakin yerini tutamazlar. Bu cümleden olarak *Bosch* şunları yazıyor (s. 179): "Devletin birinci vatandaşının rehberliği altında kuvvetlerini serbest inkişaf ettirmeğe bu çağın insanları artık ehil değillerdi. Hükûmdarın eli onlar için çok hafifti, onların şarklı zihniyetine efendinin yumruğu uygundu, netekim o da gelmekte gecikmedi". Bu

^{12*)} Avustralya'nın yeni merkezi Kanberra çölin ortasında muazzam şekilde tasarlanmaktadır.

çok kuvvetli bir ifadedir ve, "artık" tâbirinden kat'annazar, isabetlidir de. Fakat bu, vakıanın yalnız nısfıdır. Zirâ helen-şark telâkkillerinin yanında mücadele ruh ve gayretine ait helen polis gelenekleri de henüz fevkalâde canlı idi; netekim bizzat *Bosch* tarafından da hep gene tetkik edilmiş olan, şehirler arasındaki mütemadî kıskançlıklar ve düşmanlıklar bunu ispat etmektedir: Yunanlı olarak uyuşamıyorlardı ve şarklı olarak tahakküm altına girmek istiyorlardı. Temsili demokrasi temeli üzerinde birlik ile erkinliğin bileşimi tarzındaki mutavassıt hal sureti ne de olsa ufkun ötesinde bulunuyordu.

Fakat bir devlet teşekkülü aslı şehir devletinin hudutları ötesine doğru uzanınca, hele Roma imparatorluğu gibi bir devlette, artık doğrudan doğruya demokrasi değil, yalnız bilvasıta, temsili demokrasi, devlet kısımlarının meb'uslar tarafından temsili, mümkündür. Bu şekilde meb'uslar marifetiyle temsili eski çağ yalnız haricî siyasette biliyordu; bu sahada elçiler ve icabında elçilerden mütekekk kongreler tabii ve teknik bakımından zarurî idi; bu itibarla bunlar, haricî siyasete ait bir tezahür olan konfederasyonlarda ve oradan gelerek, haricî siyaset ile dahili siyaset arasındaki hudutta duran federal devletlerde görülüyor, fakat vahdet arzeden devletlerde ve merkezi idare edilen hâkimiyet teşekküllerinde bilinmiyor. Binaenaleyh, dahili siyasetin asıl sahası için temsilin tekniği ve mefhumu hiç bir veçhile bilinmediği cihetle, şehir devleti çerçevesini aşarak büyüme halinde, ancak doğrudan doğruya demokrasi şeklinde bilinen, esas teşkilâta uygun demokrasi idaresi imkânı tamamen kalkıyordu ¹³⁾.

¹³⁾ Bilâhara *Rostovzei*'te ("Gesellschaft und Wirtschaft im römischen Kaiserreich", cilt II, s. 242) keşfettim ki, *W. E. Heiland*, burada maalesef temin edemediğim bazı yazıları ile benim bu yazıda ortaya koyduğum fikir silsilesine benzer düşünceler temsil etmiş bulunuyor. "Onun telâkkesine göre kadim dünya batmağa malikümdü, çünkü kitleleri hükümete iştirak ettirmek imkânma mâlik değildi". *Rostovzei* buna karşı itirazın, "yunan şehirlerinin ve yunan şehir ittihatlarının bazı müesseselerinden anlaşıldığı üzere", kadim dünya için temsili esas teşkilât idesinin yabancı olmadığı ileri sürerse, bununla, hakikî temsili esas teşkilâtın farklı olduklarını yukarıda ispat ettiğimi sandığımı neviden müesseseleri istihdaf etmekte olsa gerek. Keza *Rostovzei*'in, "Nasıl oluyor da, kadim dünya, ortaya konması o kadar zor olıyan bir ideyi kendiliğinden yaratamamıştır?" mealindeki sualini imâ yoluyla cevaplandırığımı zannediyorum; şu da var ki, her ide, bir def'a meydana çıkarılıktan sonra, biraz da *Kristof Kolomb*'ün yumurtasına benzemektedir. Esasen parlamenter temsilin ideolojisi ve tekniği yeni zamanda dahi ancak tedricen ve zahnetli dolambaçlarla teşekkül edebilmiştir.

Bilhassa hususî hukuk sahasında çok verimli neticeler vermiş olan, kadim dünya bilgisi ile hukuk arasındaki işbirliğinin âmme hukuku ve devletler hukuku sahasında da, sosyoloji de iştirak etmek üzere, yerleşmesi son derece şayan-ı

Zirâ senato da, haddi zatında olması gerektiği halde, aslâ imperium'un bir müessesili değildi: Bu sebeple bu kadar çabuk soy-suzlaştı.

Senatonun bir hâkimiyeti artık bahis mevzuu olamayacağını, yalnız *Cæsar* kaatillerinin ve *Cicero*'nun değil, fakat, gerekli azim ve vicdansızlık hiç şüphesiz kendisinde eksik olmayan *Sulla*'nın dahi muvaffakiyetsizliğe uğraması celi surette ispat etmişti. *Mommsen* tarafından şekli hukuk bakımından *Dyarchie* (çift hâkimiyet) diye adlandırılan, princeps ile senato arasındaki coğrafi telif sureti hâdisede önceleri *Triumvirat*'ların açık numunesine uygun muvakkat bir müessese idi, kat'î iktidar mücadelesinin tâlikini ifade etmekten ibaret kalıyordu. Fakat *Triumvirat*'lardaki vaziyetten farklı olarak bu takdirde geri kalma ortadan kalkmayı ifade ediyordu, zirâ zamanla — M. ö. 23 yılında *Augustus*'a devredilen imperium proconsulare maius'un (mafevk prokonsüler emir salâhiyeti) araya girmesinden de kat'annazar — kendiliğinden ve zarurî olarak senato aleyhine olmak üzere sür'atle nüfuz muvazenesi değişti; senato, princeps gibi, imperium'un bir uzvu değildi, fakat şehir cumhuriyetinin şanlı devirlerinden kalma anakronist bir bakiye idi. Senatonun siyasî inhitatı bazen de âzâsının seciyesizliğine ve ahlâkî sukutuna irca edilmek isteniyor ki, bu da doğru değildir. Netekim bu irtişa ve düşüklük hususunda elimizde kâfi şahadetler mevcuttur. Yalnız, bizzat kadim devrin ve 18. asrın moralistlerinden farklı olarak, "ahlâkî sukut"u bugün aslı bir sebep, bağımsız bir değişken (variable) olarak kabule artık mütemayil değiliz. Diğer taraftan fizyolojinin bize tanıttığı anlaşılır olguya nazaran, fonksiyonumu kaybeden veya aslı ve

---

arzudur ve bunun zamanı da gelmiştir; hürmete lâyık, tozlanmış "devlet âsar-ı atıkası" üzerindeki ilmi loşluğun nihai surette bertaraf edilmesi ancak bu suretle mümkün olabilecektir. Bu istikamet üzerinde zengin ümitler veren bir eser **Heinrich Triepel**'in "Die Hegemonie, Ein Buch von Feilreden Staaten" (Stuttgart 1938) adlı kitabıdır; bunda bahis mevzuu olan sahalardan biri üzerinde çalışan her kadim dünya âlimi bu eserin sistematiğini edinmelidir. Bundan aşağı yukarı bir çeyrek asır önce **Ulrich Kahrstedt**'in yapmış olduğu tesirli ileri hamle ("Griechisches Staatsrecht" cilt 1: "Sparta und sene Symnachie", Göttingen 1922), esasında maalesef tecerrüt halinde kalmış ve bu sebeple müsmir tekcephehiliği içinde tamamlanmamış ve düzeltilmemiştir. Bundan başka **Hans Schäfer**'in "Staatsform und Politik, Untersuchungen zur griechischen Geschichte des 5. und 6. Jahrhunderts" (Leipzig 1932) adlı kitabı gibi bir eser, fevkalâde alâkabaş ve verimli tarzda vazedilmiş olan suallere daba ziyade aksak, hattâ kısmen âdeta yanlış cevaplar veririse, bunun sebebi bir bakıma göre de şurada görülmelidir: Eserde bahis mevzuu olan problemlerde kat'î karar fiiloga değil, âmme hukuku ve devletler hukuku mütehassısmâ ait olmalıdır.

temel fonksiyonundan mahrum kalan organlar soysuzlaşırlar; sosyolojide vaziyet farklı değildir. Netekim daha sonra, *Antonius*'lar zamanında bir nevi imparatorluk meclisi (Kronrat) şeklinde yeniden ciddi ve şerefli (her ne kadar esas teşkilâta uygun değil idiye de) bir fonksiyon deruhté edince, senato hemen gene sorumluluk (mes'uliyet) şuuru, metanet ve vekar gösteriyor.

Vespasian'ın M. s. 73 yılında en yüksek asilzadeler ve âyan âzâsı arasında icra etmiş olduğu tebeddül ve kaydırmada romanize edilen garp eyaletlerinin yüksek tabakaları da bilfiil ve bir dereceye kadar münasip surette nazarı itibara alınmıştı; ancak bunda daha ziyade, arkadan iterek gelen yeni şahıs çevrelerinin kabulü suretiyle kanın tazelenirilmesi mevzubahis olduğu, fakat mntıkların ve ahâllerinin temsili rol oynamadığı, *Tiberius*'un, *Traian* tarafından tecdit edilen şu emrinden anlaşılıyor: 'Eyaletlerden olan bir kimsenin senatoya kabul edilebilmesi için, servetinin asgarî üçte birini italik araziye yatırmış olması gerekiyordu. Son derece câlibi dikkat olan esbabi muclbeye göre "İmperator, bu pâyeye tâlip olan adamların *Roma* ve *İtalya*'yi vatanları değil, fakat seyyahlar gibi barınma yeri veya otel tellâki etmelerini mânâsız buluyordu — ve netekim de öyle idi" ¹⁴⁾.

Devletin idaresi için ciddi olarak bahis mevzuu olmak hususunda *Roma* halkı (populus Romanus) senatodan çok daha aşağı derecede kalıyordu; mevcut hal ve şartlara göre populus Romanus, büyük şehirlerden biri olan *Roma*'da o sırada sâkin bulunanların içinde vatandaşlık hakkına sahip olanlardan ibaretti, imparatorluğun umum nüfusunun ancak bir şâyi cüz'ü idi, sayısı çok diğer şehirlerin ahâlisine nazaran daha ziyade, fazla kalabalığına uygun olarak ileri ölçüde kitleleşmesi (Verniassung) ve avamlaşması (Verpöbelung) ile temayüz ediyordu ¹⁵⁾.

¹⁴⁾ *Plinius*, Mektuplar VI, 19, 4. Daha sonra, *Març Aurel* zamanında bu talep dörtte bire indirildi.

¹⁵⁾ *Fritz Schulz*, "Prinzipien des römischen Rechts", München 1934, s. 81: "Comitia"ların bu şekilde kudret ve safâhiyetlerini kaybetmeleri tedricen ve hemen hemen belirsiz tarzda cereyan ediyor. Bunda esas âmil mutlak hükümdarın iktidar hırsı ve iktidar zevki olmayıp, halk meclisi gitgide mânâsını kaybediyor, çünkü onda imparatorluk vatandaşlarından ancak cüz'î bir kısım birleşiyor ve bunlar da en eyâri değildir. Rey-i âmın siyasi mânâsını muhafaza edebilmesi için, 'comitia'lardan, 'birlikte hareket'ten, *Roma*'daki mevzî halk meclisinden vazgeçilmek ve *Roma* dışında daftı, *İtalya*'da ve eyaletlerde, plebisitler icrası tecviz olunmak lâzımgelirdi. *Augustus*, kendisi tarafından *İtalya*'da kurulan kolonilere kendi mntıklarında plebisit yapmak ve rey puslalarını *Roma*'ya göndermek hakkını tanımıştı. Bu ihtiyatlı, mütereddit bir deneme idi, fakat bu-

Populus Romanus ile imperatorluk arasındaki bu nispetlilikte, *Caracalla*'nın constitutio Antoniniana'sına kadar (M. s. 112) müttehit-ül-merkez olarak gitgide genişleyen vatandaşlık hakkı tevcihleri de bir şey değiştinemiyordu¹⁶⁾, çünkü temsil tekniğinin ve temsil kavramının eksikliği yüzünden vatandaşlık hakkının siyasette istimali her bir vatandaşın Roma'da şahsen hazır bulunmasına bağlı kalıyordu.

Bu vaziyette imperatorluğun yegâne küllî mümessili bizzat imperatordu, onun yanında icraata ehil yegâne iktidar hâmilî ordu idi; imperatorluğun bir temsil teşekkülü noksandı ve buna uygun olarak esas teşkilât bakımından muvazenevi temine medar her türlü mukabil siklet ve her türlü kanunî murakabe eksikti: Onduya müstenit, katil ile muhaffef otokrasi; zirâ bir otokrat karşısında nihayet iki sıkı bir muhayyerlik vardır: Tabasbus göstermek veya katletmek! Roma imperatorluğunda Cemiyet ve iktisat hakkında yazmış olduğu üstadane kitapta (cilt I, s. 117) *Michael Rostovtzeff* şöyle diyor: "Roma imperatorluğu ile, aynı tipten muasır devletler arasındaki fark, Roma imperatorluğunda merkezi hükümetin devleti teşkil eden aksam tarafından ne intihap, ne de murakabe edilmemesinde tecelli ediyor". Bu müellif devletin nihai inkırazını da, zannederim haklı olarak, esas itibariyle bu inşa hatasına ırca ediyor; bu hususta *Rostovtzeff* (cilt II, s. 324, not 32) şunu yazıyor: "Devletin menfaatlerini her şeye hâkim saik saymamak ve devleti cemiyet ve fertler hesabına 'kurtarmağa' çalışmamak gayri mes'ul bir hükümet için çok zordur. İşte Roma imperatorluğunda böyle olmuştur". Hükümdarın mutlakiyeti, sonunda zarurî olarak totaliter devlet mutlakiyetinin inkışafına yarıyan istinat noktasını teşkil etti.

nunla da kaldı." *Sueton* vasıtasıyla muhafaza edilmiş olan raporda hakir görülen bu usule "fazla ince düşünülerek meydana getirilmiş bir rey verme usulü" ("ex-cogitatum genus suffragiorum", Augustus 46) denmektedir; bu hususta ister kadim dünyanın doğrudan doğruya demokrasi telâkkisi, ister muasır temsilî demokrasi telâkkisi kabul edilsin, bu iddiada kendisini haksız sayamayacağız.

¹⁶⁾ Vatandaşlık hakkının gitgide daha ziyade tevcih edilmesi, Roma şehir cemaatinin tab'adan mürekkep bir devlet üzerinde hâkimiyet tesis etmesine mâni teşkil ediyordu ve müttefikler harbi (M. ö. 91-88) burada stoik nazariyeye çok müessir şekilde yardım etmiştir. İlk Atika deniz ittihadında inkışaf seyri aksi istikamette idi ve bu sebeple *Augustus*'un Roma İmparatorluğundaki mevkiî *Perikles*'in, Atika devletinde değil, fakat sırf Atina şehir devletindeki mevkiyle mukayese edilebilir. Âdil olmak ve unutmamak gerekir ki, bu fark Atina'ya kıyasen Roma için demokrasi ve insanlık bakımından muazzam bir fazlayı ifade etmektedir. Bir çok başka noktalarda olduğu gibi, bu cihetten de Hıristiyanlık doğrudan doğruya Roma İmparatorluğunun mirasını devralabiliyordu.

Esas teşkilâtın kuruluşunda demokrasi müessir surette kökleştirilmemiş olduğu için, onun yegâne mesnedini hükümdarın ihtiyarı zihniyeti teşkil ediyordu. "Devleti eyl ve herkesin menfaatine uygun idare etmek" ("bene rem publicam et ex utilitate omnium regere"; *Plinius*, Panegyrius 67, 4, 68, 1; 94, 5) zihniyeti yalnız *Augustus*'ta değil, fakat daha sonra da *Marc Aurel*'e kadar hayret edilecek derecede çok hallerde hakikaten mevcuttur; mamafih bu en mes'ut ve mu-cib-i memnuniyet devre içinde *Caligula*, *Nero*, *Domitian* gibi şahısların da ortaya çıkması ispat ediyor ki, bu zihniyet ne de olsa pek nâzik bir mesnetti. Tab'a, "eyi imparatorların gelmesi için dua etmek, fakat her birine olduğu gibi katlanmak" ("bonos imperatores voto expetere, qualescumque tolerare"; *Tacitus*, *Histor.* IV, 6) zoruunda kalıyordu.

IX.

Roma ihtilâlinin *Napoleon*'u olan *Caesar*, *Büyük İskender*'in en son ve en büyük halefi, hakikî vârisi ve vasiyeti tenfiz memuru olarak bunu önceden görebilmiş ve sonuçlarını kabule karar vermiş olsaydı, bu onun siyasi ferasetine ve tarihî heybetine ancak şeref katabilirdi.

Bizler ise, M. s. 180 yılına kadar devamla, cihan tarihinin en feyizli ve şanlı çağlarından biri olarak kadim medeniyete, sonraki devirlere intikal ederken arzettiği hakikî veçhesini veren bu ikiyüz yıllık teneffüs vakfesini beşeriyete temin ettikleri ve *Caesar*'ı doğrudan doğruya *Diocletian* takip etmediği için, onun kaatillerine müteşekkir olmalıyız. Bununla beraber *Syme* (s. 53), *Caesar*'ın müteakip plânları hakkındaki haberleri itimada şayan addetmiyor; esasen bugün, *Caesar*'ı helen-şarklı mutlakriyetinden uzaklaştırmak ve mümkün mertebe Roma an'anesine ve dolayısıyla *Augustus*'a da yaklaştırmak yolundaki iyi gösterme yönsemesine (temayülüne) rastlanılmaktadır¹⁷). Bizzat *Caesar*'ın, güya kadim Roma'ya ait gelenekleri,

¹⁷ Ezcümle bilhassa *Paul L. Strack*, *Der augusteische Staat*, "Probleme der augusteischen Erneuerung" adlı müşterek esende, Frankfurt 1939, s. 5-27. Kendisinin, "*Caesar*'ın ilâh-kırallığına dair" ("*Zum Gottkönigtum Caesars*", s. 21-27) adlı polemik etüdü müspet bir tettebbu mahsulü olmaktan ziyade, "in dubio pro reo" ("tereddüt halinde lehine tefsir") mealindeki adli esasın en müfrit ve tek taraflı istismarına müsterrif bir müdafaaame teşkil ediyor. Kaynakların meskûl kalmasını kâdeten *Caesar* veya onun tezi lehinde tefsir etmek niyetinde olduğunu *Strack* sahife 12-de sarahaten beyan ediyor ve *Augustus* (yahut da sırf *Tiberius* müteveffa *Augustus* şerefine) *Caesar*'ın yarattığı geleneğe uydukları za-

akıl ve mantığın kabul etmeyeceği bir şekilde meşruiyet sebebi olarak ileri sürerken gösterdiği kelbî hafiflik¹⁸⁾ bu noktada bizi tereddüt ve şüpheye düşürmek gerekir.

Hem *Antoninus*'un, *Kleopatra*'nın tesiri altında vukubulan gösterişli şarka teveccühüne, hem de *Caesar*'ın garp-şark sentezine zıt olarak *Augustus*, gerek kadim Roma ve gerek kadim helen kültür mirasına dayanarak bâriz bir garp telâkkisini temsil etmiştir. *Caesar*'ın lâtinleştirilmiş Helenizmi yerine *Augustus* şuurlu bir Klâsizm ekame ediyor, kültür şuurunun sikket merkezini, *İskender* ile ve *İskender*'denberi inkişaf etmiş olanın gerisine, M. ö. 5. asrın klâsik seviyesine intikal ettiriyordu (netekim o çağrı biz de bütün kadim

man *Caesar*'ı daima kusurdan beraat etmiş farzediyor. Malûm olduğu üzere *Caesar*, "itidalmi" ispat efsane için her zaman bir at boyu "senatodaki aktivist *Caesar* taraftarlarından" (*Strack*, s. 27, bunu böyle ifade ediyor) geride kalmak tabiyesini takip ederd; roller tevzi edilerek yapılan bu oyun o kadar çok tekerrür etmiştir ki, onun hakikiliğine inanmak mümkün değildir. Yoksa *Caesar*'ın, ciddi surette istediği takdirde, bu "aktivist *Caesar* taraftarların" kat'i olarak susturmak imkânına sahip bulunduğundan şüphe eden mi vardır? Bundan başka *Strack*'ın *Augustus*'a millî ve ırkî saikler izafe etmesi, fakat bilâhara da tenkidi bir eselle "Roma milletinin muhafazası için idar edilen bu kanunlar modern (!) kıstaslara göre yarım kalmış iş sayılır, çünkü münhasıran ırk mülâhazalarıyla sevk edilmiş değillerdi" demesi, pek câlib-i dikkat bir ana-kronizm'dir.

Caesar'ı garplılaştırmağa matuf bu hareketlerle aynı zamana rastlamak üzere, mühim bir noktada aksine olarak *Augustus*'u kabil-i tasavvur en kuvvetli derecede şarkılaştırmağa müteveccih bir teşebbüse girişilmiş olması garip bir tesadüf teşkil ediyor. Zirâ tatmin edilmemiş bir merasim ve âyin ihtiyacına binaen, *Wilhelm Weber* ("Prinsep, Studien zur Geschichte des Augustus" cilt 1, Stuttgart 1936), *Augustus* tarafından kendi mezar kitabesine tahsis edilmiş olan, tam mânasiyle dünyevi index rerum gestarum'u (icraatının endeksini), Romalılara has itidal ve mâkûliyetin ve mağrur-mütevazi insaniyetperverliğin (ki bunu *Weber* bizzat belirtiyor) azametli ifadesi olan bu hesap verme âbidesini, bir ilâh-imperatorun mabet efsanesi, 'yeni ilâhın efsanesi' diye kabul ettirmek isterse, bu başka neyi ifade edebilir ki? Halbuki doğrudan doğruya şarka Akemenid'lerin ilân edilen kiral kitabeleri ve bithassa da *Dareios*'un mezar kitabesi, çok daha yakın bir mukayese imkânı temin ediyorlardı; ancak böyle bir mukayese de gene muhteva bakımından res gesta'e'nin tamamıyla dünyevî olan mahiyetini İran metinlerinin mazdaist ilâhiyatı karşısında tezat halinde tebarüz ettirirdi. Şarkın eyaletlileri tarafından bilâhara Romalıların orijinal *Augustus* portresinin ne suretle şarkılaştırıldığı meselesi, bizzat *Augustus*'un kendini, *Caesar* gibi, bu şarkı helenist-oryantalist zemine yerleştirdiği ve bunu evvelâ sarahaten Roma'ya mahsus bir metinde yaptığı meselesinden ayırır.

¹⁸⁾ Ezcümle göze çarpan kırınrı çizmelerini, eski Alba Longa kırallarının güya ahfadından bulunmakla haklı gösterdiği ve onların da böyle çizmelerle mağrur dolatıklarını bildiğini iddia eylediği zaman böyledir (*Cassius Dio* 43, 43, 2; 46, 17, 5).

medeniyetin, hattâ bu güne kadar beşeriyetin geçirdiği bütün tekâmülün, sarp zirvesi olarak kabul ederiz)¹⁹). Hem bunda hiç bir doktriner radikalizmi göstermiyor, basiretli ve sorumluluğu (mes'uliyeti) müdrik bir sükûnet ve itidal ile hareket ediyor. Buna rağmen münferit sademelerle gittikçe daha ziyade kabarak şarktan gelen bulanık sele karşı koyan, Şark'a sunarız bu Klasisizm ve Hümanizm tefekkür tarihi bakımından büyük bir eserdî ve Garb'in daha sonra da her zaman kendini koruyup tutundurması ve kendini yenilemesi için temel hükümündeydi.

Bundan başka, *Caesar*'ın ihtilâlcî radikalizm'inde tezahür eden insafsızlık halefi için ehemmiyetli bir kolaylık, karanlık bir sahife idi ve bunun karşısında kendisinin yapmağa mecbur kaldığı gelenek teovüzleri âdeta muhafazakârlık gibi görünüyordu. Bu sebeple *Augustus*, babalığına karşı beslediğini alenen izhar ettiği hürmete rağmen, aralarındaki mesafeyi kuvvetle belirtmiştir. Bunu bilhassa, Monumentum Antiochenum'a (o da şimdi Ankara'dadır) müsteniden Monumentum Ancyranum'da doğru olarak tamamlanabilmiş olan, res gestae Divi *Augustus*'un — "ilâhî *Augustus*'un fiilleri", Ankara kitabesinin başlığını teşkil eder — en fazla şöhreti haiz bulunan şu cümlesinde (c 34) görüyoruz: "Vakra daha sonra otorite bakımından hepsine faiktim, fakat resmî kudret bakımından diğer makamlardaki arkadaşlarıma nazaran fazlasına sahip değildim" ("Post id tempus (M. ö. 27) auctoritate omnibus praestiti, potestatis autem nihilo amplius habui quam ceteri qui mihi quoque in magistratu comegae fuerunt"). Bu cümle *Brutus*'un, bir hayalet gibi tehdit eden ruhuna karşı kendini müdafaa mânasını ifade eder; muvaffak olduğunu da zannediyorum. Hakikaten de *Augustus* için cumhuriyetüstü bir makam vücade getirilmemiştir: "Geleneğe mugayir olarak bana teklif edilen hiç bir unakamı kabul etmedim" (c. 6). Vaktiyle *Perikles*'te olduğu gibi — netekim ona *Cicero* princeps de demektedir²⁰) —, geleneksel, esas teşkilât şekli hukukî temel olarak *Augustus*'a, filhalkıka çok daha ileri giden faaliyet ve tesirleri için kâfi gelmiştir;

¹⁹) Netekim bu sebeple *Augustus*, son derece istidatlı ve nâzik olau, fakat bâriz surette helenist bir seciye arzeden ve *İskender*'den istikamet alan *Ovid*'i reddetmiştir; ne *Caesar* ne de *Antonius* zamanında *Ovid*'in menfaya gitmesine lüzum hâsıl olmazdı.

²⁰) Ve bu da gene otoritesine müsteniden olmaktadır: *Cicero*, de re publica I, 16, 25. Hakk olarak *Perikles*'in Principat'ından bahsedilebilirdi; netekim umumî olarak *Perikles* Yunan'da *Augustus*'a muvazi tezahürü teşkil ediyor. Ne yazık ki *Plutarch*, *Caesar*'ı *İskender*'in yanına koyduğu gibi *Fabius Cunctator* yerine *Augustus*'u *Perikles*'ü yanına koymamıştır.

Thukydides (II, 65, 9) *Perikles*'i takdir ederken bunu şöyle ifade etmiştir : "Şeklen demokrasi, hakikatte ise başta gelen adamın hâkimiyeti." Cumhuriyete ait eski oligarşik makamların her yıl keyfi olarak değişen şahıslarla yeni bir çağın vazifelerin hiç bir suretle başaramıyacıkları çoktan anlaşılmıştı. Böyle zamanlarda daima görüldüğü gibi, *Vergil*'in IV. ekloğunda muteber ifadesini bulmuş olan umumî hasret, şarismatik bir kurtarıcıya intizara teveccüh etmişti. Müstesna bir talih neticesi, bu def'a bu hasreti gerçekleştiren; çok kere tesadüf edildiği gibi, "büyük tahripedici", geleneksel şekillerin bozucusu olarak değil, fakat koruyucusu olarak ve bu şekiller dahilinde faaliyetini icra etmişti; bu kurtarıcı ecdadın kanununu bozmağa değil, ona zamana uygun bir muhteva vermeğe gelmiş olduğuna inanıyordu.

Augustus'un res gestae'de, bilhassa kendisi için en fazla ehemmiyeti haiz bulunan hukukî temelleri, tribunicia potestas'ı (halk tribününün makam kudreti) ve imperium proconsulare maius'u (mafevk prokonsüller emir salâhiyeti) tasrih etmemesini *Syme* hernekadar gene tenkit ediyorsa da (s. 523), bunun sebebini herhalde, *Augustus*'un onları övünmeğe değer olmaktan ziyade sıkıcı zaruretler saymasında görmelidir; bundan dolayı da bu mezar kitabesi için hemen, *Hermann Dessau*'un "Mommsen ve Ankara Kitabesi" (Mommsen und das Monumentum Ancyranum, Klio, Leipzig 1928, cilt 22, s. 261-283, bilhassa 270¹) adlı mühim makalesinde yaptığı gibi, "ölüler hakkında iyi konuşulmak gerekir" ("de mortuis nil nisi bene") imtiyazını istimâle lüzumu yoktur. Herhalde kitabe metni müellifinin tarihî şöret ve şanına hizmet etmek istiyor; bizzat kendisinin iftihara lâyik saymadığı şeyleri zikretmesi için hiç bir sebep veya mükellefiyet mevcut değildi.

Tarihî şöret ve şan teminine matuf, res gestae'de mündemiç bu maksat, alelâde ferdî bir ihtirasın tecellisi de olmayıp, uzağı gönen devlet adamının imparatorluğun istikbali hususundaki ihtimamının ifadesi olan, iyi düşünülmüş bir hareketti. Siyasî ve programatik vasiyetname olarak umumî ittihadı (consensus universorum) tevcih edilen bu son hitabenin, *Augustus*'un iradesine göre otoritesini, devletin vahdet ve temadisi için en mühim ve kuvvetli bağ olarak ölümünden sonrası için de canlı tutmak gayesine hizmet etmeğe matuf bulunduğu zâhirdir; ve hakikaten de bilhassa ilk halefleri *Domitian*'a kadar (M. s. 96 yılında katledilmiştir), içlerinden bazılarınca onu affedilemeyecek şekilde israf etmiş olmalarına rağmen, esas itibariyle bu mirastan yaşamışlardır (nasıl ki bilâhara *Severus*'lar *Antoninus*'ların mirasından faydalanmışlardır). Fakat daha son-

ra da, imparatorluğun sonuna kadar, pax Romana'yı tesis etmiş olan büyük imparator merasimle, vecibe tahmini edecek surette anılırdı ve bu bâtıra devlet hâkimiyetinin en kuvvetli teminat ve sembollerinden idi (pignora imperii).

Tamamiyle aynı mefkûneye göre tanzim edilmiş olan, Augustus'un heykel şeklindeki resmî portresi, Prima-Porta tipi, aynı asırlık gayeye hizmet ediyordu; "gelecek uzun nesillere mahsus ve herhalde bizzat imparator tarafından tasdik ve teyit edilmiş olan bu tasvir sureti", "onu hayatta olduğu gibi değil, fakat Roma hâkimiyetindeki şefkat ve itidalin aşikâr tecessümü olarak" ("not as he was in life, but as the visible embodiment of the benignity and moderation of the roman rule") göstermektedir (*H. P. L'Orange*, Ein unbekanntes Augustusbildnis, "Dragma Martin P. Nilsson", Lund 1939, s. 290, ve *E. H. Swift* American Journal of Archaeology 1921, vol. II/25, s. 152). Bu portrenin, hususî bir maksat ifade eden hatlarıyla res gestae'nin inceden inceye yapılacak bir mukayesesi değerdî; res gestae adeta, bizzat imparatorun çizdiği, gelecek nesillere mahsus tarihî bir portre, sözle ifade edilen bir ideal portredir.

Res gestae'nin metninde sarahaten zikredilmeyen memuriyetlerde de şekil itibariyle kanunî, geleneksel cumhurî makam salâhiyetleri bahis mevzuu idi ve bunlar, aynı makamlara sahip bulunan başkalarının bunlar delâletiyle temin ettikleri iktidardan (potestas) ileri çıkmıyorlardı. İş icabı bazı noktalarda muayyen kanunî takyitler meriyetten düşürülmek gerekince, bu hareketler kaçınılması aslâ mümkün olmıyanın asgarî haddine inhisar ettirililiyordu; bu cihetten, *Caesar*'ın her vesile ile kanun ve geleneği bertaraf ederken gösterdiği muhteşem lâkaydi karşısında sert bir tezat beliriyor. Esasen bu hallerde de fazla iktidar muayyen makam sahibinin şahsî otoritesine dayanıyordu; netekim her türlü ahvalde devredilen makamı ne hale getirebileceği, onu ne suretle kullanmağı bileceği meselesi daima makam sahibinin şahsiyetine bağlıdır.

Daha fazla şekli ve bu sebeple zarurî olarak kat'î surette tahdit edilmiş ve müddetle mukayyet makam salâhiyetlerini geleneksel âmme hukuku şekilleri içinde kendine devrettirecek yerde — diğer taraftan da, memuriyet ve makamın ömrü müddetince kendi uhdesinde kalmasından kolayca hâsıl olabilecek hükümdarlık tesirini imkân mer-tebesinde önleyerek — *Augustus* vazifenin maddî muhtevasını kendi otoritesine devralmağı gitgide daha ziyade tercih etti²¹). Otorite, ona

²¹) *Premierstein*, tespitine bizzat kendisinin takdire sayan tarzda iştirak ettiği bu ehemmiyetli kutbi tezadı tekrar silmeğe ve auctoritas çevresini de for-

inkıyat edenlerde ihtiyarî takdir ve sadakati gerektirir. Hesap verme raporunda aynı faslın (c. 34) bahis mevzuu ettiği “per consensum universorum” (müttehidin) ²²⁾ işte budur; bu bir def’aya mahsus sarih bir muamele olmayıp — tabii icabında bu gibi muamelelerde de ifadesini bulabilir —, çok daha fazla ehemmiyeti haiz şekilsiz “hergünün plebisiti” (“plébiscite de tous les jours”) dir ki, *Ernest Renan’ın* (1823-1892) ²³⁾ isabetli bir sözüne göre her türlü devlet otoritesi buna dayanmaktadır.

Roma hukukunun, âmir normları üstünde ve altında, hukukdışı münasebetlerden mürekkep fevkalâde canlı ve zengin muhtevalı bir sahaya istilzam ettiğini *Fritz Schulz* (evvelce Berlin, şimdi USA) “Prinzipien des römischen Rechts” adlı mükemmel kitabında (Müh. 1934, s. 15) belirtiyor. Bu hukukdışı sahaya gerek princeps’in otoritesi (auctoritas principis) ve gerek onu tamamlayan müttehitlik (consensus universorum) dahildir. *Augustus’un* hakikaten üstün devlet adamı feraseti bilhassa bu noktada, yeni siyasi strüktürlerin zarurî inkişafını donuk hukuk şekilleri sahasından imkân dairesinde bu plâstik çevreye nakletmekte tecelli etti ²⁴⁾.

---

malize etmeğe mütemayildir. *Lothar Wickert*, Kilo, Leipzig 1939, cilt 32, s. 332, ve *Kahrstedt* haklı olarak buna muarızdır.

²²⁾ Bu hususta bak. *Hans Ulrich Instinsky*, Consensus universorum, Hermes, Berlin 1940, cilt 75, s. 265-278.

²³⁾ Qu’est-ce qu’une nation? Conférence faite en Sorbonne le 11-3-1882, Discours et conférences, Paris s. a., s. 307.

²⁴⁾ Hukuku çevreleyen, onun âdeta yatağını teşkil eden bu hukuk dışı sahaya — ki buna *Dietrich Schindler* (Verfassungsrecht und soziale Struktur, Zürich 1932, s. 92-103) hukukun “ambiance”ı (maddî veya mânevi muhit, hayat ve faaliyet çevresi) demektedir — esasında şekli hukuku vücade getirmiş ve tasallüp etmiş madde olarak kendisinden ifraz etmiştir, nasıl ki sümüklü böcek veya istakoz kabuğunu ifraz eder. Kıymet duygularının ve kıymet hükümlerinin, hak duygusunun ve hukuk suurunun, “gayrimektup İkanunun” yer aldığı bu sahadan her zaman yeni hukuk da çıkabilir, ıtrah olunabilir. İmdi muayyen bir kısmı sabanın ilk def’a hukukun tanzimi bahis mevzuu olunca, hâdisenin sureti cereyanı nispeten basittir. Fakat eski hukukun yerine yenisinin ikamesi gerekiyorsa, kâideten çarpışmalar, ihtifâflar, mücadeleler zuhur eder ve geleneksel hukukun şekil bakımından tâdili aynı zamanda daima unusu olarak hukuk sahasının da sarsıntı geçirmesini mücip olur, çünkü hamle yaparak gelen yeni hukuk, eskisiyle ölçüldükte, daima haksızlıktır ve bu itibarla haksızlık hakka ve hak ise haksızlığa çevrilmek gerekiyor. Buna meydan vermemek üzere çok kullanılan bir vasıta, tâdil ve intibak yolu tefsirdir; filhakika o da tereddüt ve endişe uyandırabilir ve unumiyetle sırf tedricî, belirsiz istihaleler bahis mevzuu olduğu zaman tatbik edilebilir, yoksa, hâdsemizde olduğu gibi, çoktan vadesi gelmiş olan bir hatve birdenbire icra olunmak lâzımgeldiğinde kullanılamaz.

Cumhuriyete ait olmak üzere herhangi bir suretle hayatiyetini muhafaza eden veyahut da fiilen veya şeklen mevcut bulunan her ne varsa, *Augustus* bunun hepsini yeniden tesis veya idame etmiş olsa gerek. Bu arada dahili kısımdan ziyade haricî cephe den bir şeylerin baki kalmış olmasında kendisinin kusuru yoktur ve esasen haricî cephenin de güzellikleri vardır. Hem gerek burada ve gerek benzer hallerde sırf haricî zevahir ile derunî hakikat arasındaki kaba tezat bahis mevzuu olmayıp, herşeyden önce, fiilî kuvvet ve kudret münasebetlerindeki derunî hakikatin ne gibi bir ruh ve zihniyetle kullanıldığı da rol oynar. O takdirde "haricî cephe" bu ruhun ifadesi ve bu itibarla gene de daha yüksek bir hakikatte hissedar olabilir; netekim burada öyle idi. Düşmek üzere olanın itilmek de gerektiği mealindeki kaidenin aksine *Augustus* o kadar ileri gitmiştir ki — ve bu noktada devlet adamı olarak arzettiği üstünlük bir kat daha belli oluyor —, artık hayatiyetini kaybetmiş ve çürük olduğunda şüphe kalmıyanı bile bertaraf etmeyerek, bunun kaldırılmasını zamanın belirsiz tesir eden kuvvetlerine, âdeta tabii aşımına ve yenmeye terketmiştir. Yaratıcı muhafazakârlığın bir parolasıyla ifade edilirse: "Tarihî temel üzerinde inşaaya devam etmek için yaşatmak, tâ ki yeninin kendisi de gene istikbalin tarihî temeli oluncaya kadar"²⁵⁾.

X.

Syme, ancak bir evvelki neslin hocasına istinat edilirken müşahade ettiğimiz ve alışık olduğumuz şekilde doğrudan doğruya ve canlı olarak eski *Pollio*'ya dayandığı gibi, kitabının müteaddit ve mühim yerlerinde cümleleri ve bütün fasılları en büyük iki Roma müverrihinden, *Sallust* (takriben M. ö. 86-35) ve *Tacitus*'tan (takriben M. s. 55-120) harfiyen tercüme ederek ve tırnak içine koymadan,

Bu bakımdan sistem itibariyle de takdire lâyık olan ve bana mahsus derecede zârif görünen diğer bir usul de, *Augustus* tarafından esas teşkilât hukuku sahasında tatbik edilendir; bu usul eski hukuk şekilleriyle yenileri arasındaki sert çatışmaya mâni olmak için yeniden tesekkül vetiresini "ambiance" a intikal ettiriyor ve burada muhkni bir maksada uygunluk ifade eden ve önceleri şekilsiz olan yeni istimal ve tatbikten (Übung) hareketle tedricen yeni şekillerin teşekkülünü ve tahkimini mümkün kılmaktadır; diğer taraftan eskileri, sarahaten tâdil edilmeksizin, muhteva ve ehemmiyetlerinin yavaş yavaş büzülmesine terk edilirler.

²⁵⁾ Bu formül *Wilhelm Heinrich Riehl*'e (1823-1897) aittir ve *Eberhard Gothein*'dan ("*Wilhelm Heinrich Riehl*", *Preussische Jahrbücher*, Berlin 1898, cilt 92, s. 4) alınmıştır. Bu metin parçasına atif ve işareti oğlum *Dankwart Rüstow*'a medyunum.

doğrudan doğruya metnine dercetmektedir. Seleflerden bu tarzda istifade edilmesi kadim çağda umumiyetle mutattı, fakat o zamandanberi şiddetle reddedilmektedir. Mamafih kadim çağ müelliflerinin bu gibi lafzi iktibaslarını — ki onları, mehaz gösterilmediği cihetle, intihal telâkki etmeğe meyyalızdır — daima müdil, âdetâ ceraim ilmüne ait usullerle ispata mecbur olduğumuz halde, kuvvetli bir filolog olan *Syme* bittabi aldığı parçaları her zaman lâtincede orijinal lâfziyle de ve mehaz yerini dip notu olarak metnin altında vâzihan irae etmek suretiyle göstermektedir; böylece, yabancı nebatların naklen toprağa dikilmesine benzer şekilde yapılan iktibastaki yüksek fikrî sar'at ve kudreti hayranlıkla müşahade edebiliyoruz: Bu dip notları olmasaydı, bu cümle ve ibarelerin *Syme*'in kendi ifadeleri olmadığını hiç kimse farkedemezdi; tabii bu da ayrıca ispat eder ki, *Syme*'in kendine has, fevkalâde canlı ve kuvvetle profilleştiren yazış tarzı ile o müstesna müverrihler arasında fikir ve uslûp bakımından bir eşitlik mevcuttur.

Zaten, eğer her şey aldatmıyorsa, medeniyet ve ruhaniyetimizin (Geistigkeit, spiritualité) kadim membarına yeniden hayret ve taaccüp edilecek tarzda yaklaşmak üzere bulunuyoruz. Görünüşe nazaran, inkişaf yolumuz üzerinde öyle bir noktaya gelmiş bulunuyoruz ki, buradan geriye doğru bakıldığında, binlerce yıl önce hareket ettiğimiz ve bu arada gitgide bizden uzaklaşmış ve örtülüp kapanmış olan dağ manzarası bindenbire heybet veren bir açıklık ve yakınlıkla gözümüzün önünde canlanmaktadır. İşte *Syme*'in kitabı da böyle yeni bir yaklaşmanın ve doğrudan doğruya yakın bulunmanın güzel bir delilidir.